

Петрухина 2014: Петрухина Е.В. Концепт ПРЕДЕЛА в грамматике и лексике / Е.В. Петрухина // Русский язык: исторические судьбы и современность: V Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова, филологический факультет, 18–21 марта 2014 г.): Труды и материалы / Составители М.Л. Ремнёва, А.А. Поликарпов, О.В. Кукушкина. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 2014. — С. 689.

Шелякин 1983: Шелякин М.А. Категория вида и способы глагольного действия русского глагола (теоретические основы) / М.А. Шелякин. — Таллин: Валгаус, 1983. — 216 с.

Barentsen 2015: Barentsen A. В поисках сходств и различий между русским, польским, чешским и сербохорватским языками при выборе вида в случаях ограниченной кратности / A. Barentsen, R. Genis, M. van Duijkeren-Hrabova, J. Kalsbeek & R. Lučić // R. Benacchio (Ed.) Verbal aspect: grammatical meaning and context. — Vol. 56. — Die Welt der Slaven. Sammelbände. München — Berlin: Otto Sagner. — 2015. — P. 55–78.

Benacchio 2010: Benacchio R. Вид и категория вежливости в славянском императиве: Сравнительный анализ / R. Benacchio. — München: Otto Sagner, 2010. — 210 с.

Dickey 2000: Dickey Stephen M. Parameters of Slavic Aspekts. A cognitive approach / Stephen M. Dickey. — Stanford: CSLI Publications, 2000. — P. 234–258.

Ivančev 1961: Ivančev S. Kontekstovo obuslovljena ingresivna upotreba na glagolite ot nesvāršen vid v českija ezik / S. Ivančev // Godišnik na Sofijskija universitet, Filologičeski fakultet 65/3, 1961.

Lehmann 2009: Lehmann V. Aspekt und Tempus im Slavischen / V. Lehmann // Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages. Band 32.1. / Ed by S. Kempben, P. Kosta, T. Berger, K. Gutschmidt. — Berlin — New York: Walter de Gruyter. 2009. — P. 526–555.

Пчелинцева Елена

Типы предела и номинализация глаголов в украинском, русском и польском языках

В статье рассматриваются проблемные вопросы глагольной перфективной семантики, исследуется влияние типа предела глагольного действия на продуктивность глаголов по отношению к именам действия по материалам словарей и корпусов украинского, русского и польского языков.

Ключевые слова: отглагольное имя действия, аспектуальная семантика, количественно-временной предел действия.

Pchelintseva Olena

The Terminativity Types and Nominalization of Verbs in Ukrainian, Russian and Polish

The article investigates some issues of perfective verbal semantics. Regarding this issue, some theoretical aspects of the verbal nouns derivation are discussed. The influence of the aspectual semantics on the productivity of delimitative verbs in relation to verbal nouns in Ukrainian, Russian and Polish is investigated.

Key words: verbal noun, aspectual semantics, quantitative-temporal limit of action.

Надійшла до редакції 23 грудня 2016 року.

Володимир Труб

УДК 801.562.808.2

ПРО ГЕНДЕРНІ ВЛАСТИВОСТІ ДЕЯКИХ ЧАСТИН МОВИ

*У роботі розглянуто гендерні особливості функціонування займенників, іменників, дієслів. Показано, що питальним займенникам **хто?**, **що?** притаманні незмінні граматичні значення роду та числа. В той же час їхні граматичні властивості змінюються, коли вони вживаються у складі займенникових комплексів, утворених їх поєднанням з різними формами вказівних займенників. Такі комплекси можуть, зокрема, вказувати на будь-яку особу незалежно від її гендерної характеристики. Показано, що аналогічні властивості притаманні іменним формам у множині, утвореним від іменників чоловічого роду при їх вживанні у вокативній функції, а також дієсловам минулого часу.*

Ключові слова: питальний займенник, вказівний займенник, граматичний рід, узгодження, гендер, вокативна функція.

У цій роботі буде розглянуто певні гендерні особливості функціонування окремих частин мови – займенників, іменників та дієслів. Вона містить подальшу розробку та уточнення ряду положень, сформульованих у роботі [Труб 2006].

Насамперед доцільно звернути увагу на певну гендерну асиметрію у функціонуванні займенникових комплексів, утворюваних сполученням вказівного займенника з питальним – порівн., наприклад, відповідні утворення з відомих рядків Івана Франка в (1-3), а також приклади (4-5):

- (1) Слава **тим**, **хто** прагне волі,
- (2) **Хто** весь вік живе в борні...
- (3) Слава **тому**, **хто** шляхами
Вже протертими не йде...

(4) *Той, хто хоче, той досягне.*

(5) *Той, хто шукає, той знайде.*

Зауважмо, що в прикладі (2) вжито скорочене позначення через питальний займенник *хто* такого самого займенникового комплексу (з якого вилучено перший вказівний займенник).

У подібних утвореннях питальний займенник виконує не самостійну (власне-питальну), а зв'язкову функцію, вводячи ознаку, притаманну особі чи істоті, яка позначена вказівним займенником.

Нас насамперед цікавитиме специфіка взаємодії граматичних значень у сполученнях вказівного займенника з питальним. Як відомо, до числа категорій, неодмінно притаманних вказівним займенникам, входить і вказівка на відповідний граматичний рід – порівн.: *той* (чол. рід), *та* (жін. рід), *те* (сер. рід). На відміну від вказівних займенників, питальні займенники *хто*, *що*, які протиставляються за ознакою живої / неживої істоти, взагалі не протиставляються ані за категорією роду, ані за категорією числа. Цим вони відрізняються від інших питальних займенників, зокрема від займенникових прикметників на зразок *який*, *котрий*, *чий*, які протиставляються і за родом, і за числом.

Слід звернути особливу увагу на те, що в наведених прикладах (2-5) займенниковий комплекс, утворений вказівним займенником чоловічого роду однини, насправді вказує на будь-яку особу незалежно від її статі. Те саме стосується і прикладу (1), де вказівний займенник вжито у множині.

За цих умов слід відмежувати типи займенникових комплексів, які є предметом нашого зацікавлення, від інших споріднених, але функціонально трохи інших утворень. Як відомо, схожу функцію виконують займенники *який*, *яка*, *яке*. Але, на відміну від розглядуваного займенникового комплексу, вони нормативно вимагають препозитивного вживання іменника, що позначає об'єкт чи особу, ознаки якого вводяться за допомогою даних займенників. Одночасно вони повинні узгоджуватися з іменником у роді і числі. Порівн. (*той*) *студент, який...*; (*та*) *студентка, яка...*; (*те*) *явище, яке...* А сполучення на зразок *той, який...*; *та, яка...*; *те, яке...* є припустимими лише у випадках, коли вони виконують суто анафоричну функцію.

Розглянемо докладніше особливості та відмінності, притаманні питальним займенникам в їхній основній (питальній) та зв'язковій функціях.

Хоча займенник *хто* не має відповідників, які протиставлені йому за категоріями роду та числа, проте за ним закріплені імпліцитні значення чоловічого роду та однини. Ця його властивість яскраво виявляється у простих питальних реченнях, де він виступає в ролі підмета, а присудок виражено дієсловом минулого часу однини або множини. Адже у сполученнях підмета і присудка є обов'язковим “підпорядкування присудка підметові у формах числа, роду та особи” [Вихованець 2004]. Порівн. (6) *Хто прийшов?*, але (6а) **Хто прийшла?*; (6б) **Хто прийшло?* (6в) **Хто прийшли?* Аномальність (6а – 6в) пов'язана з тим, що граматичні значення жіночого, середнього роду та множини суперечать значенням чоловічого роду та однини, органічно притаманним питальному займеннику *хто*.

Займенник *що* у його власне питальній функції має імпліцитне значення середнього роду та однини – порівн. відповідно (7) *Що сталося?*, але (7а) **Що стався?*; (7б) **Що сталася?*; (7в) **Що сталися?* Саме тому *що* утворює єдиний комплекс (функціонально паралельний до комплексу *той, хто*) з препозитивним вказівним займенником середнього роду *те*: *Те, що сталося...*, але аж ніяк не **Те, що стався*; **Те, що сталася*; **Те, що сталися*.

Таким чином, займенники *хто*, *що* у своєму первинному значенні сполучаються в якості підмета з таким дієслівним присудком, форми роду і числа якого принаймні не суперечать значенням відповідних категорій, притаманних цим займенникам.

Розглянемо тепер особливості узгодження за родом і числом займенників *хто*, *що* в комплексах з препозитивним вказівним займенником. Подібні комплекси на зразок *той, хто Р*; *те, що Р* нормативно утворюють структуру підрядного речення у складі складно-підрядного.

Важливо підкреслити, що у складі цих комплексів питальні займенники набувають нові якості і поводяться по-різному. Відмічені особливості імпліцитних граматичних значень цих займенників в їх первинній функції (чоловічий рід і однина для *хто*, середній рід і однина для *що*) прогнозовано зберігаються тільки в комплексах *той, хто* і *те, що*, де вказівні займенники *той* і *те* відповідно узгоджуються з імпліцитними показниками роду і числа займенників *хто* і *що*¹

Як відомо, займенники *той*, *та*, *то*, *ті* можуть вказувати на будь-який об'єкт або ситуацію, на живу або неживу істоту. Поміж тим питальний займенник *хто* співвідноситься тільки з живими істотами. В той же час його імпліцитне значення чоловічого граматичного роду на глибинному рівні зовсім не обов'язково накладає відповідне гендерне обмеження на особу, про яку йде мова. Так, питання *Хто прийшов?* цілком доречне і у випадках, коли прийшла жінка або дівчинка.

У структурах, що утворюються займенниковим комплексом *той, хто*, узгодження вказівного займенника *той* із займенником *хто* часто має суто формальний характер і далеко не завжди відбиває реальні гендерні характеристики позначуваних істот. Розглянемо ряд корпусних прикладів:

(8) *Я пояснив йому, що той, хто підслуховував цю нещасну розмову, швидше за все і є бивця;*

¹ Ми виключаємо з розгляду випадки, коли сполучення *те, що* використовується як засіб оформлення пропозиційної валентності при предикатах мовлення, думки та деяких інших: *Вона висловила йому те, що давно хотіла висловити*; *У своєму виступі він вказав на те, що багато обіцянок міністра залишились не виконаними*; *І подумав про те, що Тетяна була для нього найкращою дружиною*.

(9) *Ланцюжок слідів за вікном несподівано уривався, немов той, хто їх залишив, розчинився в повітрі;*

(10) *Той, хто її принижував і знищував, явно переслідував інші цілі;*

(11) *Винен той, хто визнав можливим реконструкцію Палацового моста без встановлення моста-дублера.*

У цих прикладах підрядні речення з присудками в минулому часі, утворювані займенниковими комплексами, співвідносяться з прагматичною презумпцією [Падучева 1977], утворюючи як би анафоричне відсилання до вже відомого, ситуації, що раніше сталася, з референтно-невизначеним учасником: в (8) хтось підслуховував розмову, в (9) хтось залишив сліди, в (10) хтось її принижував і знищував, а в (11) хтось визнав можливим реконструкцію Палацового моста без встановлення моста-дублера. При цьому займенникові комплекси дійсно вказують на одну особу, але її гендерна характеристика залишається невідомою. Порівн., у зв'язку з цим (12), де стать відповідної особи стає відомою завдяки додатковому уточненню:

(12) *Той, хто усе це зробив, одна жінка, мистецтвознавець, багато років жила у нас в Калинові.*

Гендерна характеристика особи, що реально відповідає чоловічому граматичному роду комплексу *той, хто*, є очевидною, якщо вона раніше була згадана мовцем:

(13) *Мовчав в кутку лише той, хто хотів накласти на себе руки;*

(14) *Той, хто мене привів, теж військовий, кудись пішов.*

Звернімо увагу на особливості узгодження вказівного і питального займенників в (1). Показово, що (1) є цілком прийнятним, хоча, на відміну від (2 – 5), в ньому відсутнє повне узгодження за категорією числа (множина вказівного займенника *тим* і одинина питального *хто*). Очевидно, що в цих займенникових комплексах є допустимим неповне узгодження координативного типу [Вихованець 2004б: 698] за категорією числа. Механізм цього явища буде розглянуто далі.

Позаяк вид граматичного роду вказівного займенника є очевидним тільки у формі однини, його форма множини не містить в собі ніяких явних родових ознак, які б суперечили імпліцитному значенню чоловічого роду *хто* і відтак могли б перешкодити сполученню останнього з множинною формою вказівного займенника. Саме ця обставина забезпечує абсолютну прийнятність (1), а також, приміром, *Про тих, кого пам'ятаю і люблю*, де обидва займенники вжито в непрямих відмінках. (У цьому контексті буде доречно нагадати що, наприклад, в польській мові існують спеціальні лексичні засоби – особові займенники, які певним чином диференціюють гендерні характеристики істот, що утворюють ту або іншу групу. Так, займенник *oni* вказує на множину, що складається або тільки з чоловіків, або з чоловіків і жінок. В той же час займенник *one* вказує на множину, що утворюється жінками і / або тваринами або ж елементами неживої природи).

Враховуючи специфіку значення займенника *хто*, природно припустити неприйнятність поєднань на зразок *та, хто; те, хто*. Проте, при безумовній аномальності поєднання **те, хто* (у функції позначення живої істоти), в корпусах можна зустріти відносно рідкісні вживання поєднання *та, хто*:

(15) а. *Виграє не та, хто краще танцює, а та, хто частіше миготить на глянцевоїх сторінках і телекранах;* б. *Ох, бідна буде та, хто за тебе заміж піде.*

Комплекс *та, хто* Р нормативно передбачає, що якщо ознака Р виражена дієсловом в минулому часі або за допомогою прикметника в якості присудка, то дієслово або прикметник мають бути вжиті у формі жіночого роду. Поміж тим ця вимога не є обов'язковою, оскільки в ряді випадків виявляється допустимим альтернативне вживання і відповідних форм чоловічого роду. Така двоїстість виявляється можливою тому, що узгодження засобів вираження ознаки Р за граматичном родом може відбуватися як "по лінії" експліцитного узгодження з вказівним займенником *та* (тобто за жіночим родом), так і по лінії імпліцитного узгодження з питальним займенником *хто* (тобто за імпліцитним чоловічим родом):

(16) а. *Вона та, хто стала (став) образом нової Німеччини;* б. *Тепер, коли Україна знаходиться на стадії громадянської війни, та, хто її розв'язала (розв'язав), – втрачає свої політичні позиції;* в. *Об'єктом ненависті у Брянську стала та, хто свідомо слабка (слабкий), з ким можна впоратися;* г. *Нехай з нас переможе та, хто здатна (здатен) обіграти Шаранову.*

Подібне альтернативне узгодження виявляється допустимим, якщо ознака Р ніяк не залежить від гендерної приналежності його носія. Якщо ж ця ознака може характеризувати тільки осіб жіночої статі, тоді узгодження по чоловічому граматичному роду стає неможливим:

(17) *Та, хто була (*хто був) нареченою, потрапила в автокатастрофу.*

Аналогічним чином може проходити узгодження ознаки Р за граматичною формою числа в пропозиціях, що утворюються займенниковим комплексом *ті, хто* Р. Дієслівні форми, що виражають ознаку Р, можуть вживатися як у множині, узгоджуючись із займенником *ті*, так і в однині, узгоджуючись з імпліцитною одноиною займенника *хто*:

(18) а. *У нас в класі були і ті, хто курили (хто куриє), і ті, хто ні;* б. *Ті, хто були тоді майстрами (хто був тоді майстром), вже стали класиками;* в. *Ті, хто скористаються моментом (хто скористається моментом), знайдуться завжди;* г. *Ті, хто надірвалися (хто надірвався) на цьому кам'янистому шляху, залишилися позаду.*

Допустимість вживання в (16) і (18) форм *хто* Р, де Р – дієслово або прикметник, що фігурують у формі чоловічого роду однини, свідчить про те, що в комплексах *та, хто* Р; *ті, хто* Р значення чоловічого роду та однини в засобах вираження ознаки Р нейтралізуються. Тому вони не входять у протиріччя з відповідними граматичними категоріями вказівних займенників – з жіночим родом займенника *та* і множиною займенника *ті*. Інакше подібні вживання призводили б до утворення аномальних фраз.

Такі типи імпліцитних узгоджень можна умовно назвати фіктивними. Подібні мовні явища, коли одне значення позначається "під виглядом" іншого, йому протилежного, не є поодинокими. Порівн., зокрема, можливість вираження значення недоконого виду дієслова через форми доконого:

(19) *Я люблю засолити свіжоморожену рибу,*

де інфінітив у формі ДОК, підпорядкований дієслову у формі НЕДОК, насправді вказує на неодноразові дії, що нормативно виражаються формами НЕДОК (тут – *засолювати*).

У рамках досліджуваної проблематики особливо виділяються випадки, коли в даних структурах ознака Р вказує не на реальну виконану дію або властивість, притаманну конкретним референтним суб'єктам, а на гіпотетичну дію або властивість неререферентних сутностей.

Так, в прикладах (1 – 5), що утворюються структурами *ті, хто Р; той, хто Р*, де у позиції Р фігурують дієслова недоконого виду теперішнього часу, йдеться про ситуації за участю неререферентних суб'єктів [Падучева 1979]. При цьому на глибинному рівні ці структурні компоненти утворюють посилкову частину умовного речення і вказують на живу істоту у сфері дії квантора узагальнення V(x) [Труб 1991]. У таких випадках структури *той, хто Р* і *ті, хто Р* виявляються синонімічними:

(1) $\approx$ 'Слава будь-якій людині, якщо вона прагне до свободи $\approx V(x)$ (x є ЛЮДИ) Слава x-у, якщо прагне до свободи (x)';

(5) $\approx$ 'Якщо хто-небудь щось шукає, то він (вона) це знайде $\approx V(x) V(y)$ (x є ЛЮДИ) Якщо шукає (x, y), то знайде (x, y)';

Порівн. також: (20) *Не помиляється той, хто нічого не робить = Не помиляються ті, хто нічого не роблять (не робить) $\approx V(x)$ (x є ЛЮДИ) Якщо нічого не робить (x), то не помиляється (x)'*.

Подібні вислови спираються на загальновідомі презумпції повсякденності прагнення до свободи, участі у боротьбі за ідеали, численності ситуацій цілеспрямованого пошуку, бездіяльності і так далі. За таких умов ігноруються (нейтралізуються) значення не лише граматичного числа і роду (тобто гендерні відмінності), властиві питальному займеннику *хто*, але і значення чоловічого роду вказівного займенника *той* (для займенника *ті* значення граматичного роду є взагалі нерелевантними). Відтак ці твердження є вірними для будь-якої особи незалежно від її статі.

Аналогічну функцію можуть виконувати і структури виду *Та, хто Р*, в яких йдеться про гіпотетичну дію або властивість неререферентної особи. Але при цьому, на відміну від структур *той, хто Р; ті, хто Р*, безумовно зберігаються значення жіночого роду й однини:

(15a) $\approx$ 'Яка-небудь молода жінка виграє, не якщо вона танцює краще за інших (молодих жінок), а якщо вона частіше за інших (молодих жінок) миготить на глянцевиx сторінках і телеекранах'.

Як бачимо (15a) на глибинному рівні природно трактується відповідно до протиставної структури 'не Р, а Q', де компонентами Р і Q виступають різні імплікативні посилки. Зрозуміло, що на поверхневому рівні ця структура для уникнення аномальності має бути перетворена.

(15b) $\approx$ 'V (x) (x є ЖІНКИ) Буде бідна (x), якщо вийде заміж (x, ти)';

(16г) $\approx$ 'V (x) (x є "МИ") Якщо здатна (обіграти (x, Шарапова)), то нехай перемаже (x, Шарапова)';

У (16г) йдеться про вже актуалізовану референтну обмежену множину дівчат, до складу якої входить і та, хто говорить. Та, хто говорить висловлює побажання перемоги Шарапову будь-якій дівчині з цієї множини (може, і самій собі), якщо вона виявиться здатною обіграти Шарапову.

(15a -15b) і (16г) спираються на припущення про те, що може мати місце хоч б одна гіпотетична ситуація, що описується ознакою Р, учасником якої може стати будь-яка особа жіночої статі з відкритої або референтної обмеженої множини. При цьому збереження властивій займеннику *та* однини в усіх трьох прикладах підтверджується характером гіпотетичної ознаки Р: виграє, перемагає завжди хтось один, за адресата репліки (15b) може вийти заміж одна жінка.

У той же час займенник *що*, входячи до складу комплексів *той, що Р; та, що Р; те, що Р; ті, що Р* поводиться абсолютно інакше. У цих структурах він реалізує інше своє значення, аналогічне значенню займенника *який*, що поєднує анафоричну функцію з функцією сполучного слова в підрядному реченні. Подібно до хамелеона воно здатне набувати граматичного значення будь-якого роду і числа: *той, що прийшов першим; та, що прийшла першою; ті, що прийшли першими*. Як бачимо, при цьому зберігається реальне узгодження, тобто граматичні значення дієслова, що виражає ознаку Р, строго дублюють відповідні показники вказівного займенника. Серед багатьох функцій цих займенникових комплексів особливо виокремлюється їхня анафорична функція відносно раніше так чи інакше згаданих референтних сутностей – об'єктів, осіб, ситуацій:

(20) *Той, що верховодив, здавалося, був молодший за напарника;*

(21) *З черги вийшов той, що підходив за кухлями і ще один;*

(22) *З будинку вийшли дівчата, та, що була в окулярах, поспішила до мене з солдатською сорочкою на руках;*

(23) *Замовлення принесла нова офіціантка – не та, що горілку з м'ясом підносила;*

(24) *Та, що поменше, не пропускає комарів, а та, що з великими отворами, не пропускає мух;*

(25) *А н'еса твоя геніальна. І та, що учора грав.*

(26) *Ті, що приїхали сюди в машині і увімкнули музику, нікого, як видно, не поважають;*

(27) *Але ті, що приходили, як правило, почували себе незатишно, швидко стушувалися і потім більше не приходили;*

(28) *І те, що доводиться моргати – це жахливо;*

(29) *І те, що я упізнав про залізничників, мені не подобається.*

Комплекс *те, що Р* здатний виконувати і катафоричну функцію, вказуючи на те, що буде повідомлено або станеться після поточного моменту мовленнєвого акту:

(30) *Те, що я зараз зроблю, нікого не повинно скривдити.*

2. Як відомо, в багатьох мовах існує значна кількість лексичних одиниць на позначення осіб, що виконують ту чи іншу функцію – співвіднесених іменників, які різняться між собою лише вказівкою на стать людини, яка виконує відповідну функцію. Дуже часто такі іменники мають однотипну морфологічну будову і формально різняться лише регулярними формантними засобами, які відповідно маркують чоловічу чи жіночу стать даної особи: *робітник – робітниця, студент – студентка, вчитель – вчителька, автор – авторка* і т. ін. Інколи подібні гендерно марковані співвідношення однакових функцій можуть кодуватися іменниками з суттєво відчутнішою різницею морфологічної будови: *друг – подруга, брат – сестра...*

Ми зосередимось на гендерних особливостях форм множини, утворюваних від таких співвіднесених іменників (*робітники – робітниці, студенти – студентки, вчителі – вчительки, громадяни – громадянки, брати – сестри, друзі – подруги...*). Проаналізуємо особливості вживання таких множинних форм у функції звертання.

Іменник *брати* у вокативному (кличному) відмінку має синонім *браття*, який набуває метафоричного значення звертання до людей, що до них мовець приязно ставиться і вважає до себе близькими. Саме в такому значенні цей іменник тричі вживається в тексті національного гімну України, створеному Павлом Чубинським:

...*Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.*

...*Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.*

...*І згадаєм, що ми, браття, козацького роду.*

Покажемо є те, що в кожному з наведених рядків вживання цього іменника вказує на звертання мовця до будь-якого громадянина України незалежно від його статі. Натомість вживання в аналогічній апелятивній функції іменника *сестри* маркує звертання тільки до будь-якої громадянки України. Порівн. також аналогічне звертання з уривка з оди Ф. Шіллера «До Радості», яким відкривається хорова частина фіналу 9-ї симфонії Л. Бетховена: «*О браття, доволі печалі!*». Воно так само адресовано як чоловікам, так і жінкам, чого не можна стверджувати стосовно звертання «*О, сестри!*».

Аналогічний ефект спостерігаємо і у використанні в апелятивній функції іменника *друзі*, що його так полюбляє вживати наш колишній президент Віктор Ющенко. Це звертання так само адресоване будь-якому слухачеві незалежно від його статі. В той же час використання у такій функції співвіднесеної множинної форми *подруги* (*Любі подруги!*) звичайно апелює лише до жінок, що є подругами мовця. Ту саму гендерну різницю спостерігаємо і при вживанні інших співвіднесених множинних форм:

Шановні громадяни! / Шановні громадянки!

Дорогі вчителі! / Любі наші вчительки! і т.ін.

Таким чином, на відміну від жіночого роду чоловічий рід є немаркованим. При звертанні до множини осіб він не обов'язково вказує на адресацію саме до чоловіків. Натомість жіночий рід однозначно вказує на звертання лише до жіночої аудиторії.

Цікаво, що на відміну від інших співвіднесених множинних форм, іменник *друзі* зберігає таку ж «гендерно об'єднавчу» властивість не лише у функції звертання, а й при його звичайному (дескриптивно-описовому) вживанні. Порівн.: *Серед друзів Шевченка були Козачковський, художник Сошенко, княжна Варвара Репніна, Яків де Бальмен, актор Щепкін, Ганна Закревська...* Звичайно, в цьому реченні вжити іменник *подруг* було б абсолютно неприпустимо.

3. Як вже зазначалося, при вживанні дієслівних форм однини у минулому часі, рід дієслова має узгоджуватися з граматичним родом іменника чи займенника, який співвідноситься з першим актантом відповідного дієслівного предиката. Якщо цей актант є позначенням живої істоти (зокрема – людини), то граматичний рід дієслова часто опосередковано вказує на стать цієї особи – порівн.: *Юнак підбіг до дерева; Марія переїхала до Києва*. Ця закономірність, звичайно, не є універсальною. Вона, зокрема, порушується тоді, коли в значенні іменникової форми, яка позначає особу, ніяк не розрізняється її стать: *Дитина закричала; Немовля заснуло; До міста прибула невідома особа*. Оскільки стать особи не віддзеркалена у значенні іменника-підмета, вона не виявляє себе і в роді дієслова-присудка, узгодженого з підметом за граматичним родом. Аналогічне явище має місце і в випадках, коли для позначення особи, стать якої висвітлено у значенні іменника, використовується іменник середнього роду. Хоча стать цієї особи є відомою, вона ніяк «не підтверджується» середнім родом дієслова-присудка: *Хлоп'я засміялося; По долині дівча йшло...*

Розглянемо тепер явище «гендерної асиметрії», пов'язане з вживанням форм однини дієслова в минулому часі. Наведемо журнальний уривок – розповідь про відому кінозірку Уму Турман:

Ума Турман вирішила умисно потрапити до списку найбільш вульгарно одягнених знаменитостей, висловивши відтак протест проти уявного (несправжнього) прагнення до досконалості. «Ми вже збожеволіли від стилістів – скаржиться кінозірка. Тепер вибір одягу перетворився майже у вибір стратегії оборони... Набридло! Іноді треба сказати, що ти був одягнений гірше за всіх і був радий цьому».

В даному випадку чоловічий рід присудків *був одягнений, був радий* у сполученні з особовим займенником 2-ї особи однини (*ти*) співвідноситься з будь-якою особою незалежно від її статі. Унікальність цього прикладу зумовлена тим, що він відображає думку молодої жінки, яка, розповідаючи про себе, вживає дієслівний присудок у чоловічому роді.

Порівн. також заголовок газетної статті, в якій розповідається про лікувальний ефект, що його справляє вживання кави на людський організм: *“Впив каву – захистив печінку”*. Тут, звичайно, йдеться про організм будь-якої людини незалежно від її статі. Те саме можна сказати і про рекламний слоган *“Чи готовий ти до нової свіжості?”*, де чоловічий рід прикметника в складному іменному присудку вказує на те, що питання адресовано будь-кому, а не лише чоловікам. Натомість вживання прикметника в жіночому роді (*готова*) переадресувало б це звернення тільки до жінок.

Таким чином, розглянутий матеріал свідчить про те, що грамема чоловічого роду, притаманна займенникам, іменникам, дієсловам минулого часу, прикметникам у функції присудка часто виявляється семантично порожньою, ніяк не вказуючи на стать особи, про яку йде мова. Натомість грамема жіночого роду завжди зберігає свою гендерну специфіку.

Література

Вихованець 2004: Вихованець І.Р. Займенник / І.Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. – Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С.188-189.

Вихованець 2004б: Вихованець І.Р. Узгодження / І.Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. – Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 698.

Падучева 1977: Падучева Е.В. Понятие презумпции в лингвистической семантике / Е.В. Падучева // Семиотика и информатика. – М., 1977. – Вып. 8. – С. 91 – 125.

Падучева 1979: Падучева Е.В. Денотативный статус именной группы и его отражение в семантическом представлении / Е.В. Падучева // НТИ. – Сер. 2. – 1979. – № 9.

Падучева 1985: Падучева Е.В. Высказывание и его соотносённость с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений) / Е.В. Падучева. – М.: Наука, 1985. – 272 с.

Труб 1991: Труб В.М. Об одном подходе к исчислению типов объектных означаемых / В.М. Труб // Предв. публикации Института русского языка АН СССР. – М., 1991. – Вып. 181. – 49 с.

Труб 2006: Труб В.М. Про гендерні особливості деяких частин мови / В.М. Труб // UCRAINIKA II. SOUČASNÁ UCRAJINISTIKA. Problémy jazyka, literatury a kultury. 1 část. Sborník článků. 3 Olomoucké symposium ukrajínistů střední a východní Evropy. Olomouc 24. – 26. srpna. 2006.

Труб Владимир

О гендерных свойствах некоторых частей речи

*В статье рассматриваются гендерные особенности местоимений, существительных и глаголов. Показано, что вопросительным местоимениям **хто?** и **що?** присущи неизменные грамматические значения рода и числа. В то же время их грамматические свойства существенно изменяются при их употреблении в местоименных комплексах, образуемых их объединением с различными формами указательных местоимений. Такие комплексы могут, например, указывать на любое лицо независимо от его гендерных характеристик. Показано, что похожие свойства присущи именным формам во множественном числе, образованным от существительных мужского рода и употреблённым в вокативной функции, а также глаголам в прошедшем времени.*

Ключевые слова: вопросительное местоимение, указательное местоимение, грамматический род, согласование, гендер, вокативная функция.

Trub Volodymyr

About Gender Properties of Some Parts of Speech

*The paper deals with gender peculiarities of pronouns, nouns and verbs. It is proved that the constant grammatical meanings of gender and number are inherent to the interrogative pronouns **хто?** and **що?** Meanwhile their grammatical properties essentially change if they are used in the complexes that are formed by means of their combination with different forms of demonstrative pronouns. In particular such complexes can indicate any person irrespective of its gender character. It is also proved that similar properties are inherent to the plural forms of nouns that are formed from the singular noun forms in masculine gender and are used in vocative function. The same qualities can be revealed in the verbs being used in the past tense.*

Keywords: interrogative pronoun, demonstrative pronoun, grammatical gender, concord, gender, vocative function.

Надійшла до редакції 28 грудня 2016 року.